

Співвідношення мети та засобів як етична проблема адвокатської діяльності

Олександра ЯНОВСЬКА, д.ю.н., професор, експерт програми «Адвокат Майбутнього»

Загальнолюдською ознакою є надання будь-якій діяльності певної цілеспрямованості, визначення конкретної мети цієї діяльності та проміжних завдань на шляху до її досягнення. Однак при здійсненні поставлених завдань та досягненні визначених цілей завжди виникає питання: «Чи є допустимим, законним, етичним досягнення мети будь-якими засобами?»

В історії філософської думки щодо цього питання сформувався три принципові позиції. Сутність першої з них стисло передає гасло «Мета виправдовує засоби», відоме ще з часів пізнього Відродження і Конфретації. У полеміці з цією позицією формується альтернативна думка, яку умовно можна визначити як «непротиправлення злу насильством», підтримана такими видатними постатями, як Л. Толстой, М. Л. Кінг, М. Ганді. Вона заперечує використання аморальних засобів заради будь-яких цілей. Третю позицію сформулював Г. В. Гегель, який обґрунтував положення: мета не виправдовує, а визначає засоби. Історія розвитку людства неодноразово показувала хибність виправдання засобів досягнення поставленої мети її значущістю для наступного розвитку суспільства, тому людська мудрість виробила чітку позицію з цього питання: не всі засоби є гарними.

Особливу увагу завжди привертала проблема співвідношення мети та засобів у діяльності адвоката. Протягом багатьох століть існування адвокатури, починаючи зі Стародавнього Риму й Афін, тривають пошуки моральних критеріїв оцінки його діяльності. Чому ж для адвокатури моральна оцінка важливіша, ніж для багатьох державних інститутів, включно із судами, котрі за визначенням повинні чинити справедливість? Відповідь на це питання пов'язана зі специфікою правового і соціального статусу адвокатів.

Уся історія адвокатури – це історія її самоствердження, боротьби за визнання державою і суспільством. Якщо авторитет державних органів спирається на владні повноваження і підтримку всього державного апарату, то авторитет адвокатури має одну опору – суспільну довіру. А її, як відомо, досить важко набутти і легко втратити, особливо у такій конфліктній сфері, як робота адвоката в суді. Участь у вирішенні правових конфліктів вимагає від адвоката дотримання певних морально-етичних вимог.

Не варто забувати і про такі вимоги до роботи адвокатів, які об'єднуються єдиним поняттям «адвокатська етика»: стиль спілкування з клієнтами; дотримання правил поведінки в суді та інших державних органах; використання суто процесуальних засобів для захисту інтересів клієнта; стиль спілкування з процесуальними опонентами, тобто характер відносин між адвокатами, які, представляючи в кримінальному чи цивільному судочинстві інтереси сторін, що сперечаються, і захищаючи різні, а нерідко і взаємовиключні позиції своїх клієнтів, завжди залишаються товаришами по професії; стиль спілкування з іншими учасниками процесу (свідки, експерти і ін.); культура усної і письмової мови.

Найбільш загальна порада адвокатам, безсумнівно, звучить як правило, встановлене для лікарів: не зашкодь. «Основні принципи, що стосуються ролі юристів», прийняті VIII Конгресом ООН з попередження злочинності та поведіння із правопорушниками в Гавані 27 серпня – 7 вересня 1990 р., також визначають, що захищаючи права своїх клієнтів та відстоюючи інтереси правосуддя, юристи повинні сприяти захисту прав людини і основоположних свобод, визнаних національним та міжнародним правом, і в усіх випадках діяти незалежно та добросовісно, відповідно до закону та визнаних норм і професійної етики юриста.

Законними засобами захисту є ті, які застосовуються відповідно до закону і найкраще сприяють правосуддю, зміцненню законності та охороні прав особистості. Застосування захистом аморальних та протизаконних засобів не можна виправдати жодними благими цілями. Так, ст. 22 Правил адвокатської етики забороняє адвокату приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є протиправними. При цьому адвокат повинен повідомити клієнта про неприпустимість застосування протиправних засобів і вказати на можливі законні шляхи досягнення такого самого або подібного результату. У разі неузгодження позиції адвоката та клієнта стосовно використання

протиправних засобів адвокат має відмовитись від укладання з клієнтом угоди. Якщо клієнт вчиняє дії, що стосуються суті доручення, на порушення чинного законодавства і відмовляється припинити їх вчинення, незважаючи на роз'яснення адвоката, або якщо він використовує правову допомогу, яка надається адвокатом, для полегшення вчинення злочину, адвокат може достроково розірвати угоду з таким клієнтом (ст. 40 Правил адвокатської етики).

Безсумнівно, адвокат не має права робити будь-які неправильні, хибні, такі, що перекручують дійсність, твердження. Так, ст. 29 Правил адвокатської етики категорично забороняє адвокату спонукати свідків до дачі неправдивих свідчень, вдаватися до протизаконних методів тиску на протилежну сторону чи свідків, використовувати особисті зв'язки для впливу на суд або інший орган. Водночас він не може ігнорувати жодний доказ, що піддає сумніву обвинувачення, в т. ч. такий, як заперечення підсудним своєї провини. Адвокат-захисник зобов'язаний зробити всі висновки з притаманного кримінальному процесу положення про те, що сумніви в доведеності обвинувачення, що не могли бути усунені, тлумачаться на користь обвинуваченого (ч. 4 ст. 62 Конституції України). І навіть коли зібрані докази провини здаються дуже переконливими, розумне, принципове

доброю, досвідченою в слові, озброєною знанням і глибокою чесністю, помірною у прийомах, безкорисливою в матеріальному відношенні, незалежною в переконаннях. Він повинен бути лише правозаступником». Ці слова не застаріли й сьогодні.

Важливу роль у визначенні законності та етичності засобів захисту, які використовують адвокати, відіграють кодекси адвокатської етики, прийняті адвокатурами багатьох країн світу. Так, Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського Співтовариства, прийнятий у Страсбурзі в жовтні 1988 р. (так званий Деонтологічний кодекс), також звертає увагу на те, що відносини довіри не можуть існувати, якщо є сумніви в чесності, порядності, справедливості чи широті адвоката.

Варто зазначити, що моральність – найважливіший компонент особистості. Міра суб'єктивної свободи особистості визначається її моральним імперативом і є показником ступеня її розвиненості. Будь-які засоби і методи повинні бути насамперед моральними, особливо в адвокатській діяльності, стосовно якої можна стверджувати, що вона пронизана мораллю. У ній зливаються правові і моральні засади, оскільки мораль і право нерозривно пов'язані. Право завжди має моральні засади. При здійсненні професійної діяльності адвокат повинен керуватись, передусім, моральними прин-

При здійсненні професійної діяльності адвокат повинен керуватись, передусім, моральними принципами

та мужнє заперечення адвокатом безперечної обвинувачення з тих підстав, що сумнів у доведеності вини не виключається, не може розцінюватись інакше, як виконання ним професійного й морального обов'язку.

В усіх випадках пріоритетне значення має не законність інтересу обвинуваченого, а законність засобів його захисту. У зв'язку з цим більш правильним видається говорити не про захист законного інтересу, а про захист інтересів обвинуваченого засобами, визначеними у законі. Пригадаємо з цього приводу слова А. Ф. Коні: «Високі цілі правосудного захисту суспільства і особи від несправедливого звинувачення повинні бути досяжні тільки етичними способами і прийомами... Кримінальний захисник повинен бути людиною

ципами, бути морально стійким, і це допомагатиме робити правильний вибір у складних ситуаціях. Людина, яка не має високих моральних якостей, завжди знаходить виправдання своїм вчинкам, відмежовуючи сумління від докорів.

Зіставляючи різні погляди на етичні засади діяльності адвоката, А. Ф. Коні виокремлював два сучасних йому підходи до правозахисної діяльності: з одного боку, як до суспільного служіння, а з іншого – як до виду праці, «що становить певну цінність, яка оплачується еквівалентом залежно від тяжкості роботи та здібностей працівника». На наш погляд, ці підходи фіксують різну спрямованість моральної відповідальності адвоката: перед суспільством і перед клієнтом, що передбачає

звернення до відповідних груп цінностей та утворює основу етичних дилем адвокатської практики. У контексті таких поглядів та різних векторів відповідальності діяльність адвоката не рівнозначна за етичним і психологічним змістом.

З позиції першого підходу «кримінальний захисник» повинен бути озброєний знаннями, бути чесним, помірим у засобах, безкорисливим у матеріальному плані, незалежним у переконаннях, стійким у солідарності з товаришами. «Він не слуга свого клієнта і не пособник йому втекти від заслуженої кари правосуддя. Він друг, радник людини... Слуга держави та може бути призначений на захист такого обвинуваченого, на допомогу якому за власним бажанням він би не пішов». Другий підхід акцентує увагу на змістовій складовій діяльності адвоката із захисту інтересів клієнта. «Як для лікаря в його практичній діяльності, – пише А. Ф. Коні, – не може бути поганих і хороших людей, заслужених і незаслужених хвороб, а є хворі, страждання, які слід полегшити, так і для захисника немає чистих і брудних, справедливих і несправедливих справ – є лише привід протиставити доводам прокурора всю силу й витонченість своєї діалектики, слугуючи близьким інтересам клієнта та не задивляючись на далекий горизонт суспільного блага».

Можливість довіряти адвокату – необхідний елемент у відносинах між адвокатом та його клієнтом, колегами та судом. Якщо адвокат не є чесним, його корисність для клієнта та репутація у професійному колі будуть зруйновані, і запобігти цьому не зможуть навіть його професійна компетентність та добросовісність у виконанні обов'язків. Із самого початку спілкування з клієнтом адвокат повинен чітко визначити, що допомагаючи йому, вважає неприпустимим порушення закону і не чинитиме так, але захищатиме інтереси клієнта всіма законними засобами та способами, докладаючи максимальні зусилля.

Адвокат – відносно самостійна фігура і майже завжди має право вибору поведінки та позиції у взаємовідносинах із клієнтом та судом. Він завжди залишається представником своєї корпорації, і за його вчинками судять не про клієнта, якого він представляє, а про організацію адвокатів, членом якої він є. І тому, якщо клієнт наполягає на скоєнні адвокатом вчинку, несумісного з адвокатським статусом, адвокат не повинен приймати таке доручення і має повне моральне право відмовитись від подальшого ведення справи цього клієнта (звичайно, якщо така відмова по суті та процедурі не суперечить закону).

Ця ж думка простежується у працях видатного російського юриста А. Ф. Коні, а також автора всесвітньо відомої книги «Школа адвокатури» Р. Гарріса, який висловив таку пораду: «Нехай служіння своєму клієнтові буде «вищим безсумнівним боргом» адвоката, але можна все-таки сподіватись, що заради цього боргу він не забуде своїх обов'язків як людини, і це не заважа-

тиме йому відмовитись від ведення справи, яку він не може виграти чесними засобами». У такому контексті становлять інтерес і рекомендації колегам видатного адвоката та вченого В. Д. Спасовича, суть яких така: «Дотримуйся безумовно чистоти звичаїв, не захоплюйся м'якосердістю, вимагай безумовної чесності, не даруй тому, хто для досягнення своїх цілей пролізе, обійде, змінить чи перекрутить закон».

Етика адвоката – проблема вічна. Саме тому основні засади професійної адвокатської моралі – ті самі чесність, компетентність, добросовісність – були не тільки проголошені, а й детально розроблені досить давно. У Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства зазначається: «Правила професійної етики передбачають добровільне виконання їх тими, на кого поширюється їх дія, з метою забезпечення виконання адвокатом своїх обов'язків так, як це прийнятно у будь-якому цивілізованому суспільстві».

Однак на сучасному етапі проблема етики в адвокатській діяльності постала ще гостріше. Процеси, що відбуваються в країні, торкнулися усіх сфер життя. Внаслідок революції в законодавстві протягом останнього часу професійна діяльність юристів зазнала суттєвих змін. Зміна правових норм зумовлює і зміну моральних правил, що ускладнює моральний розвиток юристів. Нові економічні відносини та зміни в законодавстві не завжди відповідають почуттю справедливості, яке є визначним, базовим для становлення моральної культури. Для окремо взятих адвокатів отримання прибутку стало основною мотивацією діяльності, і це штовхає їх на досягнення цілей всіма засобами. Можливо, у зв'язку з цим погляд на адвокатуру в суспільстві набув нових відтінків.

Ще А. Ф. Коні говорив: «Ідеали поступово почали затьмарюватись, а моральні завдання – відходити на задній план». Як сучасно звучать слова, написані понад сто років тому! Некоректна поведінка, безграмотність, корупційні зв'язки з представниками органів правосуддя – це лише деякі з типових порушень у адвокатському середовищі, які з тривогою відзначають самі представники професійного співтовариства. Усе це свідчить про гостру проблему професійної деформації адвокатів. А її, як відомо, викликають фактори, які умовно можна поділити на 3 групи:

- зумовлені специфікою діяльності;
- особистісного характеру;
- соціально-психологічного характеру.

До факторів, зумовлених специфікою адвокатської діяльності, слід віднести: роль адвоката у справі та його основні функції (захист і представництво за будь-яких обставин, незалежно від моральних якостей клієнта, винності чи невинуватості підзахисного); велика частка комунікативної діяльності з різними категоріями громадян, систематичне заглиблення у проблеми клієнтів; нерідко конфліктний характер діяльності щодо слідчих органів;

характер оплати праці, оскільки її розмір залежить від специфіки конкретної справи, що призводить до наявності обов'язку надати безоплатну допомогу особам, які її потребують, та ухилення від її надання.

До факторів особистісного характеру належать: неадекватний можливостям рівень домагань та завищені особистісні очікування; недостатня професійна підготовка; специфічний зв'язок між деякими професійно важливими якостями адвоката; професійний досвід; професійні установки; зміна мотивації діяльності.

Фактори соціально-психологічного характеру – це несприятливий вплив близького соціального оточення; негативна суспільна оцінка діяльності та особистості адвоката, що має характер стереотипу.

Іноді професійні деформації є наслідком звернення адвоката до неадекватних захисних механізмів. Частіше ж вона розвивається під впливом факторів, що належать до зовнішнього середовища, а також факторів взаємодії в системі.

Саме моральна культура особистості є тим стрижнем, що об'єднує та цементує складові культури особистості. Втрата цим стрижнем рівноваги чи його відсутність негативно відбивається на всіх інших складових. При цьому ким більш нерозвиненою є моральна культура, тим негативніші наслідки

це має для особистості в цілому. Така ситуація призводить до аморального ставлення до оточення, цинічного ставлення до професійної діяльності, посилюється прояв аморальних якостей людини. Зате чим міцнішими є моральні засади особистості, тим сильнішими будуть і прояви моральних аспектів її життєдіяльності, свідомості, мотивів, відносин і тим більше успішною – її професійна та соціально-побутова діяльність.

Історія свідчить, що можновладці часто зневажали права людини, а закон та юристи прислужувалися силі. Не набагато кращою є ситуація, коли права людини проголошуються, але їх не дотримуються, а то й повсякчас порушують ті, хто повинен захищати. Навіть справедливі закони не можуть застосовуватись автоматично. Саме тому в цій сфері соціальної життєдіяльності так багато залежить від адвокатів, які повинні показувати приклад виконання і моральних, і правових норм. Саме тому професіоналізм адвоката має ґрунтуватися на гуманістичних орієнтирах, морально-етичних засадах, на справжній інтелігентності, яку тлумачать не як диплом про вищу освіту, а як оволодіння гуманітарною культурою, як уміння мислити, співпереживати, здатність до етичних рефлексій перебігу подій, щоб не лише розуміти їх, а й визначити своє практичне до них ставлення.

**АДВОКАТ
МАЙБУТНЬОГО**

**Зростай
серед
кращих!**

МІНІСТЕРСТВО
ЮСТИЦІЇ
УКРАЇНИ

ПРОЄКТ «ДОСТУПНА ТА ЯКІША
ПРАВОВА ДОПОМОГА В УКРАЇНІ»

Canada